

KİTAP İNCELEMESİ

TOPLUMSAL HAFIZA: HATIRLAMANIN VE UNUTMANIN SOSYOLOJİSİ

Karaarslan, Faruk (2019). Toplumsal Hafıza: Hatırlamanın ve Unutmanın Sosyolojisi, İstanbul, Ketebe

Sinem Kaya Menekşeoğlu¹

Sosyal bilimlerin popülerleşen konusu olarak toplumsal hafıza; sosyoloji, psikoloji, tarih, siyaset ve antropoloji gibi birçok disiplinin çalışma alanıdır. Sosyolojik bir kavram olan toplumsal hafıza, yaşanan siyasal kırılmalarla her toplumda kendine has özellikler ile oluşmaktadır. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası Nazi iktidarlarının azınlıkta bulunan grupları yok etme girişimleri toplumları kültürel kimliği korumaya itmiştir. Toplumsal kırılmalara neden olan savaşların yanı sıra gelişen teknoloji ve modernite sosyal bilimlerin alanında toplumsal hafızayla ilişkilendirilen bir çalışma alanı oluşturmaktadır. Karaarslan, kitabında kendine has temaları olan toplumsal hafızayı modernite ile temelden ilişkilendirerek tartışma çabasıdadır.

Toplumsal hatırlama ve toplumsal unutmanın moderniteden ne derecede etkilendiği sorusunun cevabını arayan Karaarslan, Türkiye tarihinde önemli toplumsal kırılmalara ve bu kırılmaların toplum üzerindeki etkilerine yoğunlaşmaktadır. Türkiye modernleşme süreci üzerine analizlerde bulunan eserde modernleşmenin toplumsal unutmaya sebebiyet verdiği ve hafızanın şekillenmesinde önemli bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Özellikle ülkemizde Cumhuriyet modernleşmesi ve Kemalist rejimin toplumsal hafıza üzerindeki etkilerine yer veren çalışmada, toplumsal unutmaya karşın insani özellikleri canlı tutarak hatırlamayı hatırlamak gerektiği belirtilmektedir.

Karaarslan, *Toplumsal Hafıza* adlı çalışmasını kaleme alma öyküsünün tohumlarının lisans yıllarında eğitim amaçlı gittiği Polonya'da atıldığını ifade eder. Yahudi soykırımına konu olan Aushchwitz'i ziyarete gelen İsraili öğrencilerin mekânı tecrübe etme biçimlerinin üzerinde bıraktığı etki ile devletlerin unutmama ve hatırlama çabasının nedenleri üzerine düşünür. İsrail devletinde olduğu gibi Türkiye'de de tarih boyunca yaşanan olaylar hatırla(t)mak ya da unut(tur)mak (s.8) şeklinde çeşitli yöntemler geliştirilmektedir. Bunlar gerek mekânların işlevlerindeki değişiklik gerekse törenlerin politik güçleri ile gerçekleştirilmektedir. Toplumsal hafıza konusu ülkemizde politik bir hesaplaşma olarak gündeme gelmekte ve bu alanda yapılan çalışmalar teorik bir zemine oturmayan sözlü tarih çalışmaları niteliğini taşımaktadır.

Alandaki boşluğu doldurmayı amaçlayan *Toplumsal Hafıza* adlı çalışmada Karaarslan, birinci bölümde hatırlama ve unutmama biçimlerini moderniteye bağımlı olarak teorik bir çerçevede açıklamakta ikinci bölümden itibaren ise gündelik hayat içerisinde gözlemlenen veriler ile örneklendirmektedir. 2019 yılında kitaplaştırılan eser önsöz, giriş ve sonuç dışında altı bölümden oluşmaktadır. Özellikle *Toplumsal Hafıza: Kavram ve Düşünce* başlıklı birinci bölümde hafıza kavramının etimolojik kökenine yer verilerek İngilizce ve Türkçede ne manaya geldiği ve işlevlerinin neler olduğu üzerinde durulmaktadır. Antik Çağ'dan itibaren Platon, Aristoteles,

¹ Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyoloji Doktora Öğrencisi, ORCID [0000-0003-1585-2428](https://orcid.org/0000-0003-1585-2428), sinemkaya963@mail.com

Çiçero, Augustine gibi düşünürlerin ilgi alanına giren hafıza konusu, Rönesans döneminde ise felsefi bir ilgiden politik bir ilgiye evirilmektedir.

“17. ve 19. yüzyıl arasına denk düşen dönemin en önemli düşünürleri, John Locke, David Hume, Jean Jacques Rousseau, Gottfried Wilhelm Leibniz ve William Wordsworth yeni inşa edilmekte olan düzenin meşrulaştırılması için geçmişte toplumların hangi düzenlerde yaşadığı sorunsalı üzerinden hafızaya ilgi duymuşlar ve bu bağlamda bilginin kaynağının ne olduğu sorusuna paralel olarak hafızaya dair çalışmalar yapmışlardır” (s. 32).

Ayrıca hafıza konusu, düşünce sistemleri içinde yer almış ve ilerleyen zamanlarda psikoloji, edebiyat, sosyoloji gibi birçok alanın alt dallarında önem kazanmaya başlamıştır. Popülerleşen bir konu olan toplumsal hafıza, hafızanın üretildiği alanlar üzerinden sosyal hafıza, kurumsal hafıza, kamusal hafıza gibi düşünürlerin perspektifleri ile kavramsallaştırma çabasına tabi olmuştur. Karaarslan ise hafıza olgusunu toplumsallık ekseninde ele almaktadır.

Psikoloji menşeli bir kavram olan hafıza “geçmişimizi kaydeden, gerektiğinde başvurabileceğimiz ve bu sebeple şimdiki anımızı etkileyen sistemin adıdır” (s. 47). Bir muhafaza etme mekanizması olan “hafızanın sosyolojinin ilgi alanına girmesi, dışarıdan gelen bir malumatın karşılaştığı ilk aşama olan algılama sürecinde başlamaktadır” (s. 49). *Bireyselden Toplumsala Hafıza*'yı konu eden ikinci bölümde toplumsal hafıza işleyişinin anlaşılması için dışarıdan alınan bilginin zihin tarafından nasıl algılandığını sistematik bir şekilde ortaya koymayı amaçlayan kognisyon sistemine yer verilmektedir.

Hafızanın nasıl işlediğini gösteren kognisyon sistemini Karaarslan, hatırlama ve unutma kavramları ile bağlantılı olan zaman ve mekân ile açıklamaktadır. Bu duruma ilişkin kitapta örnek olarak şehirlerin merkezi konumlarında bulunan lider heykellerine yer verilmektedir. Şehirlerin merkezi konumlarında yer alan lider heykelleri halkın geçmişle ilişki kurmasına, bir ulusa ait olma duygusu ile geçmişte yaşanan olayların hafızada tekrarlanmasına sebebiyet vermektedir.

Siyasal alan tarafından inşa edilen toplumsal hafıza, ulus-devlet politikası çerçevesinde sınırlandırılmıştır. Toplumsal hafızanın siyasal alan tarafından inşa edilmesi, konunun ulus-devlet politikaları çerçevesinde ele alınmasını gerektirmektedir. Buradan hareketle Karaarslan, toplumsal hafızayı analiz edebilmek için ulus-devlet kavramını merkeze almıştır.

Kitap sosyolojide hafıza tartışmalarına yer vererek üçüncü bölümde toplumsal hafızayı modernite ile ilişkilendirmektedir. Modernitenin arka planında yer alan temel süreçler Batı Avrupa'da köklü değişimlere sebep olmakla beraber bu köklü değişimler tüm dünyaya yayılarak toplumlar üzerinde farklı düzeyde etkisini göstermiştir. Modernitenin ortaya çıkışını etkileyen dönüm noktaları eski-yeni, geleneksel-modern, kır-kent, birey-toplum gibi birçok zıtlıkları da beraberinde getirmiştir. Dinamik bir yapıya sahip olan toplumsal hafızayı dikotomik düşünmeden kaçınılarak gündelik hayatın içerisinde ele alınması doğru ve anlamlı bir tutum sağlamıştır. Çünkü toplumsal hafıza, gündelik hayattaki eylemler gibi yeniden üretilmekte ve dikotomilere indirgenemeyecek bir yapıda olmaktadır.

Modernleşme süreci ile yaygınlaşan seküler dünya anlayışı her şeyin merkezine aklı koymaktadır.

“Paul Connerton, Fredic Jameson, Andreas Huyssen, Richard Terdiman, Ulrich Beck, Eric Hobsbawm gibi hafıza üzerine çalışan düşünürler başta olmak üzere konu ile ilgilenen birçok sosyal bilimci, modernitenin unutturucu bir tabiatı olduğu konusunda hemfikirdir” (s. 97).

Modernitenin toplumsal hafıza üzerindeki etkisini zaman ve mekân ilişkisi ile analiz etmeyi amaçlayan dördüncü bölümde *modern zamanın organizasyonunun toplumsal unutma* olduğu ifade

edilmektedir. Geleneksel toplumlarda gündelik hayatın belirleyicisi olan tabiatın yerini modern toplumlarda daha soyut rakamsal zaman düzenlemesi almaktadır. Doğa ile bağını koparan modern insan, zamana göre gündelik hayatını tasarlamakta ve ona göre eylemlerini gerçekleştirmektedir. Rakamsal bir parçalanma yaşayan zaman, insana gündelik hayatın içerisinde yetişmesi gereken bir olguyu bu olgu ile beraber hızı ve rutinliği doğurmuştur. Parçalara bölünmüş bir hayat tarzı sunan modernite bütüncül algılamayı engellemekte ve toplumsal unutkanlığa sebep olmaktadır.

Kitabın odaklandığı konulardan biri de beşinci bölümde ele alınan *Toplumsal Hafızanın Yeniden İnşası*'dir. Kitap boyunca toplumsal hafıza ile ilişkilendirilerek üzerinde durulan modernite, toplumsal hayatı kendine has hatırlatma ve unutturma tahayyülü ile biçimlendirmekte ve toplumsal hafızaya doğrudan müdahale etmektedir. “Modern siyasi erklerin toplumsal hafızaya müdahale biçimlerini dört temel kategori ile sınırlamak mümkündür. Bunlar:

- i) Mekânsal kurgu,
- ii) tarih anlatısı,
- iii) beden/bedensel pratikler
- iv) dilsel öğeler” (s.142).

Bu kategoriler toplumsal hafızayı dönüştürmek ve yeniden inşa etmek için imkân sağlamaktadır. Kültürel bir yansıma olan mekâna müdahale örneği olarak cami ve medreselerin müzelere dönüştürülmesi, şehir isimlerinin değiştirilmesi verilebilir. Bu ve buna benzer birçok müdahale Türkiye'nin toplumsal algısının değişmesine neden olmaktadır.

Toplumsal hafıza üzerine teorik bir tartışma sunan kitabın altıncı bölümünde Karaarslan, Türkiye'de toplumsal hafıza çalışmalarının genel hatlarını ortaya koyma amaçlı bir derkenar oluşturmuştur. Türkiye'nin tarihsel süreç içerisinde yaşadığı önemli kırılmalar olan Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşme serüveninin toplumsal hafıza inşa etmedeki farklılıklarına yer vermektedir. Karaarslan'a göre Osmanlı modernleşmesi sıfırdan bir hafıza üretmek yerine eski ile bağ kurarak yeniyi arzularken Cumhuriyet modernleşmesi eskiyi ortadan kaldırmayı hedefleyerek “askeri terbiye” ile sıfırdan bir hafıza inşa etme çabasına girişmiştir. Cumhuriyet inkılâplarını hafıza ve kimlik inşası açısından analiz eden Karaarslan, bu analizini kitapta çeşitli görseller ile desteklemektedir.

Kitabın sonuç kısmında Yazar, kimliğin ve kişiliğin hatırlanmasının önemini ve modern insana uzak olmayan mankurlaştırılmayı, Cengiz Aytmatov'un Gün Olur Asra Bedel romanına vurgu yaparak açıklar. Hız, teknoloji, moda, kapitalizm gibi çeşitli unutturma biçimleri sunan modernite yaşadığı zamana uygun stratejiler üretmeyi başarmaktadır. Ancak insani birer özellik olan unutmama ve hatırlamanın yanı sıra geçmişle bağ kuran bir hafızanın diri tutulması modernite girdabında bireyi insani özelliklerine bağlamasına yardımcı olacaktır.

Türkiye'de toplumsal hafızaya müdahale biçimlerini siyasi kadrolar üzerinden değerlendiren Karaarslan, bu müdahale biçimlerini Cumhuriyet tarihi boyunca toplumsal hafızada yer eden Kemalist rejim üzerinden ele almaktadır. Karaarslan'ın bu tutumu, modernleşmeyi eski ile bağ kurmadan, aydınlanma felsefesi gibi geçmişi karartarak yeni bir hafıza inşa etme çabasına girişen Cumhuriyet modernleşmesinin, mutlak bir başarı sağlayamadığını ortaya koyar. Toplumsal hafızanın yeniden inşası konusunda özellikle toplumsal hafızaya müdahale biçimlerine dünyadan ve ülkemizden görseller ile örneklerin verilmesi konunun desteklenmesini sağlamaktadır.

Kitabın son bölümünde ise *Türkiye'de Hatırlama Üzerine Bir Derkenar* hazırlayan Karaarslan, akış boyunca modernite ile ilişkili bir şekilde ele aldığı toplumsal hafızayla, Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesini karşılaştırarak, hesaplaşmaktadır. Cumhuriyet modernleşmesi ile tepeden inmece

bir hafıza ve kimlik politikası toplumda ironik durumların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Ayrıca kitapta *Mutlu Ol Bu Bir Emirdir* adlı kısa filminden alınan diyaloga ve kareye yer verilmesi toplumsal hafıza üzerindeki politik müdahalelere örnek teşkil etmektedir.

Kitabın dili ve izlenilen teorik çerçeve toplumsal hafıza konusunun anlaşılması için okuyucuya kolaylık sağlamaktadır. Kitabın büyük bir kısmında farklı dönem ve disiplinde yer alan düşünürlerin toplumsal hafıza üzerine düşünce ve söylemlerine göndermeler yapılmaktadır. Bu göndermeler çalışma için zenginlik sunmakta ayrıca psikoloji terimlerinin kullanılması toplumsal hafıza konusunun anlaşılması açısından imkân sağlamaktadır.

Sonuç olarak kitap toplumsal hafıza ve modernite ilişkisini araştıran ya da bu alanda okuma yapmak isteyenler için önemli bir eserdir. Kitabın büyük bir kısmı toplumsal hafıza üzerine teorik bir planda hazırlanmıştır. Doktora tez çalışmasının ürünü olan eserle teorik planın ağırlıkta olması sayesinde, okuyucu tarafından toplumsal hafıza düşüncesinin anlaşılmasının kolaylaştırılması amacı gerçekleştirilirken, kapsamlı ve yorucu bir okuma süreci ile okuyucu baş başa bırakılmaktadır.

Ayrıca eserde toplumsal hafıza üzerine gündelik hayatımızda yer edinen semboller üzerinden örneklerin verilmesi, meselenin okuyucu tarafından genel olarak anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Eser için; disiplinler arası tartışılan toplumsal hafıza konusunu, günümüzde baskın bir hareket alanı olan siyasetten sıyrarak, başarılı bir şekilde sosyolojik analize imkân veren bir kaynaktır diyebiliriz.